

“VALEH VƏ ZƏRNİGAR” DASTANI: JANR İNFORMASIYASI VƏ TARİXİ REALLIQ

Almara Nəbiyeva

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: nebiyeva_almara@mail.ru

Xülasə. “Valeh və Zərnigar” dastanı Qarabağ aşiq mühitinin zənginliyində meydana gələn sənət sədəvrlərindəndir. XVIII əsrin ustad aşıqlarından olan Gülablı Aşiq Valehin həyat və yaradıcılığını əks etdirmək baxımından ən mükəmməl qaynaqdır. Məhəbbət dastanları silsiləsində struktur səviyyəsi və məzmun mükəmməlliyi ilə ciddi təsəvvür formalaşdırır. Burada ustad sənətkar timsalında əksini tapan hadisə və əhvalatlar həm də mühit timsalında mövcud mənzərəni bir tərəf kimi diqqət önünə gətirir. Qarabağ aşiq mühitinin görkəmli simalarından Aşiq Səmədin, Şair Məhəmmədin, Aşiq Güllünün, Aşiq Cünunun və başqalarının xatırlanması və haqqında verilən bilgiler bütün aspektləri ilə mühit haqqında dolğun təsəvvür formalaşdırır. Məsum Əfəndi, Zərnigar xanım və s. sənətkarlarla bağlı verilən informasiyalar isə digər mühitlər timsalında bağlantıları diqqət önünə gətirir. Şirvan aşiq mühitinin və Dərbənd aşiq mühitinin XVIII əsrdəki mənzərəsi haqqında tipoloji yanaşmalara şərait yaradır. “Valeh və Zərnigar” dastanı janr səviyyəsində də geniş imkanlılıqla səciyyələnir, inisial və medial formullar timsalında sistemli təhlilləri zəruri edir.

Açar sözlər: “Valeh və Zərnigar”, dastan, Qarabağ aşiq mühiti, XVIII əsr, Abdal-Gülablı Aşiq Valeh

Giriş

Aşıqlara məxsus olan dastan yaradıcılığının mükəmməl örnəklərindən biri olaraq folklorşünaslığın nəzər-diqqətini özünə cəlb edən “Valeh və Zərnigar” dastanı müxtəlif səpkili araşdırmaların obyektı olmuşdur. Avtobioqrafik xarakteri və tarixi-mədəni axarın ümumi mənzərəsini əhatələmək gücü ilə ciddi təsəvvür formalaşdırın bu dastan iyirminci yüzillik boyu, demək olar, bütün toplularda özünə yer almaqla, həm də ona olan həssaslığı diqqət önünə gətirmişdir. XVIII əsr Qarabağ aşiq mühitinin görkəmli sənətkarı Gülablı Aşiq Valehin haqqında yaranmış bu abidə türk dastan ənənəsinin klassik nümunələri arasında özünə yer almışdır. Məlum olduğu kimi, Qarabağ aşiq mühiti özünün zənginliyi və həm də ayrı-ayrı əsrlərdə yetişmiş ustadları ilə sənətə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Dirili Qurbani, Sarı Aşiq, Lələ, Aşiq Əli, Aşiq Səməd, Aşiq Güllü, Aşiq Qənbər və s. kimi ustadların mühitə gətirdiyi yeni nəfəs, yeni üslub özünəməxsusluqlarının rəngarəngliyi ilə diqqət önünə gəlir. Onların haqqında söylənən əhvalat və rəvayətlər, eləcə də adlarına bağlanan dastanlar bunun bariz örnəyidir.

Ümumiyyətlə, aşıqlara məxsus olan dastanyaradıcılığı bütün formulası və düşüncə spektrlərinin əhatələdiyi məzmunla etnokulturoloji intelleksiyanı diqqət önünə gətirir. “Kitabi-Dədə Qorqud”dan üzü bəri olanların xronotoplarını özündə əks etdirə bilmək kimi mükəmməl bir funksiyaya bağlanır. “Yaradılış”, “Şu”, “Ərqənəkon”, “Boz Qurd”, “Köç”, “Törəyiş”, “Oğuz Kağan”, “Manas”, “Alpamış”, “Boz yigit”, “Edige”, “Corabatır”, “Qırx qız”, “Uralbatır”, “Maday Kara”, “Koroğlu” və s. kimi şedevr dastan ənənəsinə bağlanan aşiq

dastanları bütün səviyyələrdə tarixə yoldaşlıq etmiş, xalqın əxlaqi-mənəvi, fəlsəfi dünya görüşünü, həyat təsəvvürlərini əks etdirmək məramı ilə ideallara köklənmişdir. İbtidai təsəvvürdən mifoloji dünya görüşə, oradan da epos təfəkkürünə bağlanan bu dinamik mənərə öz formulası, janr stixiyası ilə bir bütövü, arxetipləri gələcəyə daşımaq və sonrakı mərhələlər üçün əsas olan səviyyəsində diqqət önünə gətirmişdir.

Aşıq yaradıcılığı və dastan ənənəsi

Aşıq yaradıcılığı şamandan, qamdan, ozandan, varsaqdan, akından və s. gələnlərlə tarixin diaxroniyasına dayanmaqla, həm də ayrı-ayrı mərhələlərin mədəniyyət klişələrini əks etdirə bilmək imkanları ilə səciyyələnilir. Min illər boyu xalqın ruhani dünyasına işıq tutmaqla, həmişə ona sahib çıxmış, yaşarlığına və daşınışına bir növ istiqamət vermişdir. Toplum təfəkkürü, mədəniyyət, milli mənlik təsəvvürləri və s. aşığın bütün fəaliyyəti üçün bir meyar funksiyasını yerinə yetirmişdi. Aşıq bir növ xalqın döyünən qəlbi, çağlayan rübabı idi. Xalq şairi O.Sarıvəlli “aşiq eldən alar öz nəfəsini” [8, s. 156] söyləməklə mahiyyətə diqqət yetirirdi. Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşıq, Xəstə Qasım, Varxiyanlı Məhəmməd, Aşıq Səməd, Xəstə Hasan, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Ələsgər, Aşıq Qəmbər, Aşıq Cəlil, Çoban Məhəmməd, Aşıq Nəcəf, Şair Məmmədhüseyn, Hüseyin Şəmkirli, Aşıq Əsəd, Şair Ağacan, Şair Nəbi, Xındı Məmməd, Hüseyin Bozalqanlı, Aşıq Mirzə Bayramov və onlarla başqaları müxtəlif əsrlərdə sənətin inkişafına istiqamət vermiş, sazı, sözü ilə toplumun mənlik və mövcudluq missiyasına köklənmişdir. “Aşıq sənəti öz qədim köklərinə, ənənələrinə sadıq qalmaqla yanaşı, həm də incəsənətin bir çox sahələrini özündə birləşdirən sinkretik sənətdir. Məlum olduğu kimi, aşıq həm şeir qoşur, həm də hava yaradır. Dastan söyləyərkən aşıq aktyor kimi roldan-rola girir. Hər bir obrazı öz ədası, dili ilə danışdırıb, dinləyiciyə çatdırır. Aşıq dastan söyləyəndə, yaxud lirik şeirlərin ifasında saz havacatlarının tələbinə müvafiq ayaq uydurur, rəqs edir, qaravəllilər, ustadnamələr deyir, nəticədə bir növ o ssenarist, rejissor, drissor kimi sənət sinkretizmini özündə birləşdirir” [5, s. 9]. Bütün bunlar aşıq yaradıcılığı və dastan müstəvisində möhtəşəm təsəvvürlə fəlakışır və burada sənətin, bütünlükdə incəsənətin mənşəyindən tutmuş, xalqın mədəniyyət, tarix anlamında nəyi varsa əhatələyə bilmək gücündə görünür. “Valeh və Zərnigar” da belə bir zənginliyin XVIII əsr Qarabağ aşıq mühitində meydana çıxmış şedevr abidəsi olaraq diqqət önünə gəlir.

Türk xalqlarının zəngin mədəniyyət və sənət təsəvvüründə dastanların müstəsna rolu bütün zaman kəsiklərində həmişə diqqət önünə gəlməklə, həm də etnosun keçib gəldiyi yolun güzgüsü olmaq kimi funksiyanı da özündə ehtiva etmişdir. “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Oğuz Kağan”, “Manas”, “Alpamış”, “Koroğlu” və s. kimi abidələr bunun klassik örnəyidir. “Aşıq Qərib”, “Tahir və Zöhrə”, “Qurbani”, “Yaxşı və Aşıq”, “Abbas və Gülgəz”, “Əsli və Kərəm”, “Valeh və Zərnigar” kimi şedevrlər də bu sıradadır. Qarabağ aşıq mühitinin zənginliyində formalaşan “Valeh və Zərnigar” bütünlükdə dastan formulası, ən kiçik epizodlarından tutmuş, mahiyyətində əks etdirdiyi rəngarəng motivləşmələrə qədər ənənə və özünəməxsusluq

səviyyəsində mükəmməl təsəvvürlə nəzər-diqqəti cəlb edir. Burada ustad sənətkarın həyatı, yaradıcılığı, əlaqələri, bağlantıları, sənət ənənəsində yeri və s. haqqında lazımı qədər bilgi özünə yer alır. Ümumiyyətlə, “epik ənənədə lirik təmayülün güclənməsi sırf məhəbbət motivinə bağlı dastanların meydana gəlməsi ilə də nəticələnir. Orta çağ aşığı ədəbiyyatı məhəbbətin gerçək və simvolik-fəlsəfi-ürfani anlamlarını qovuşuğa gətirərək özünəməxsus sənət keyfiyyətlərinə malik məhəbbət dastanlarını meydana gətirdi. Məhəbbət dastanları spesifik süjet və kompozisiya tərkibinə malik olan orijinal epik folklor örnəkləridir” [6, s. 83]. “Valeh və Zərnigar” dastanı da bu sırada olub ciddi məzmun və dastan formullarının, paradigmatik səviyyənin özünəməxsusluq imkanları ilə səciyyələnir.

“Valeh və Zərnigar” dastanında mətn informasiyası

Dastanda Qarabağ aşığı mühitinin, eləcə də bütünlükdə tarixi-mədəni mühitin ümumi ahənginin, sənət ənənəsinin və toplumun etnoqrafik axarının təbii mənzərəsi bütün tərəfləri ilə özünə yer alır. Məlum olduğu kimi, XVIII əsr Qarabağ ədəbi mühiti, eləcə də mühitin ictimai-siyasi mənzərəsi müxtəlifliklərlə, həm də gərginliklərin yaşanması ilə diqqət önünə gəlir. Aşığı Səməd, Aşığı Güllü, Aşığı Cünun, Aşığı Qənbər, Aşığı Əli və s. kimi onlarla sənətkarların yetişdiyi bu mühit M.P.Vaqifin təmsalında daha gərəklı uğurlara imza atmış və üfqi, şaquli yanaşmalara şərait yaratmışdır. Burada ustad sənətkarın həyatının ən epizodik məqamları özünə yer almaqla, həm də dastan ənənəsinin həmin dövrdəki dinamikası bir bütöv olaraq fəktləşir. “Sizə hardan xəbər verim, kimdən danışım, Valehdən. Qocalar nəql edirlər ki, Dəmirqapı Dərbənddə Xacə Yaqub adlı bir tacir var imiş. Bu tacirin gözünün ağı-qarası Zərnigar adlı bir qızından başqa züryəti yox imiş. Xacə Yaqub Zərnigarı hər dildə oxudub bütün elmləri sinədəftər elətdirmişdi. Qız on yeddi yaşa çatanda ona hər yerdən elçi gəlirmiş. Ancaq Zərnigar heç birinə ərə getməmiş. Deyirlər ki, Yaqub ərə getməyin ixtiyarını qızın özünə vermiş imiş.

O zamanlar Dərbəndin lap böyük ağası Şahbəndiyar adlı bir adam var imiş. Bu Şahbəndiyar ağanın qardaşı oğlu da Zərnigar xanımı istəyirmiş. Zərnigar xanım ona da getmək istəməmiş” [7, s. 357]. Göründüyü kimi, situasiya və situasiya daxili ardıcılıq dastan potensiyasının həm də paradigmatik mənzərəsini diqqət önünə gətirir.

I situasiya: Valeh haqqında bilginin diqqət önünə gətirilməsi ilə səciyyələnir.

II situasiya üfqi və şaquli informasiyaların genişlənməsi ilə diqqət önünə gəlir. Bunlar bir neçə istiqamətiliklə fəktləşir:

- a) qocaların nəqli (bu nəql etnik təhkiyə prinsiplərinə bağlanır);
- b) Dəmirqapı Dərbəndlə və Xacə Yaqubla əlaqəli informasiyanın verilməsi;
- c) Zərnigar xanımın əlaqəli bilgilərin ümumi məzmunu;
- ç) hər dildə oxuyub təhsil alması, on yeddi yaşına çatması və s.
- d) elçilərin gəlməsi və heç birinə razılıq verməməsi;

III situasiyada hadisələrin sıralanması başqa bir istiqaməti diqqət önünə gətirir:

- a) Dərbəndin böyük ağası Şahbəndiyar ağa ilə bağlı bilgi və onun məzmun qatı;
- b) Zərnigar xanımı Şahbəndiyar ağanın qardaşı oğlunun istəməsi;
- c) Zərnigar xanımın bu sevgiyə biganə münasibəti və s.

Ümumiyyətlə, Dərbənd türkün tarixi-coğrafi məkanlarından biri olaraq həmişə ciddi faktura ilə diqqət önünə gəlmişdir. Ədəbiyyatın şifahi və yazılı qanadında olanlar, daha doğrusu, əfsanə, rəvayət, nağıl, dastan örnəklərinin, eləcə də tarixi hadisələrin bu sırada müxtəlif səviyyədə diqqət önünə gətirdikləri bunun bariz örnəyidir. “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı Dəmirqayı Dərbənddəki informasiya qatından “Valeh və Zərnigar”da ifadəsini tapanlara qədər nə varsa hamısı etnomədəni təfəkkürdə olanların hərəkətiliyinə bağlanır.

Azərbaycan folklorşünaslığı Aşıq Valeh və “Valeh və Zərnigar” dastanı ilə bağlı müxtəlif səpkili fikir və mülahizələr yürütmüş, onun məzmun xətləri, ehtiva etdiyi janr səviyyəsi ilə bağlı təhlillərə rəvac vermişdir. Folklorşünas P.Əfəndiyev ustad sənətkarlar silsiləsindən apardığı təhlillərdə xüsusi olaraq vurğulayır ki, “Valehin şeirləri əsasında “Valeh və Zərnigar” adlı bir dastan da var. Həmin dastan çap olunmuşdur. Burada Valehin həyatından bir sıra epizodlar saxlanılmışdır. Dastanda Valehin ustadının Aşıq Səmənd olduğu göstərilmişdir. Əsərdə təsvir olunur ki, Dərbənddə Zərnigar adlı məşhur və hazır cavab bir aşıq vardır. Nə qədər ustad aşıqlar Dərbəndə gəlib onunla yarışarlarsa, heç kəs qalib gələ bilmir, əksinə, məğlub olur” [4, s. 274]. Aşıq Ələsgər sonuncu şagirdlərindən olan Aşıq Ağayar ustadı ilə bağlı xatirələrində bir epizodu diqqət önünə gətirir, “bircə Valehin nağılında yaxşı mənalı şeirlər var” fikrini səsləndirir [3, s. 514]. XVIII əsr Qarabağ ədəbi-mədəni mühitinin zənginliyi yazı mühitində, daha doğrusu, klassik ənənədə M.P.Vaqiflə fəlakətə, aşıq yaradıcılığı timsalında Aşıq Valehlə diqqət önünə gəlir. “Valeh və Zərnigar bunun fundamental örnəyi olaraq əsaslı təsəvvür formalaşdırır. Çünki ustad sənətkarın ayrı-ayrı çeşidli formalarda yaratdığı poetik örnəklər, ünvanlı müraciətlər (Abdulla Cənabzadəyə, Molla Pənah Vaqifə, Aşıq Qənbərə və s.), cahannamə və vücudnaməsi, eləcə də onların məzmun qatlarında əksini tapan yüksək yaradıcı intelleksiyası həm də “Valeh və Zərnigar” dastanına bağlanır.

Dastan özünəməxsusluğunda diqqəti cəlb edən məsələlər paradigmatik səviyyə və janr səviyyəsində olanların bir bütöv olaraq sıralanmasıdır. Burada ustad sənətkarın həyatının elə maraqlı, əhatəli və həm də informativ səciyyəli tərəfləri özünə yer alır ki, bununla dövr, mühit, sənətkarın yaradıcılığı ilə bağlı təfərrüatlara diqqət yetirmək olur. “Ustadlar xəbər verir ki, Qarabağ mahalının Abdal-Gülablı kəndində Valeh adlı bir cavan aşıq var idi. Valeh el arasında məşhur olan Şair Məhəmmədin nəvəsi idi. O lap uşaqlıqdan aşıqlıq eləyirdi. Özü də haqq aşığı idi. Dünyada bir aşıq onun qabağında dura bilməzdi. Aşıq Valehin Səmənd adlı bir şagirdi var idi. Səmənd Aşıq Valehdən aşıqlığı öyrənirdi, istəyirdi ki, ustadı Valeh kimi aşıq olsun. Səmənd Aşıq Valehlə toylara, məclislərə gedir, çalıb-çağırır, dövrən keçirirdi.

Sizə kimdən xəbər verim, Xarzən adlı qarından. Bu qarının Güləndam adlı nəvəsindən başqa kimsəsi yox idi. O, nəvəsi Güləndamı Səməndə vermək istəyirdi. Ancaq Valehdən

qorxub, ona bir söz deyə bilmirdi, hiylə ilə Səməndi Valehdən uzaqlaşdırmaq istəyirdi” [2, s. 568]. Göründüyü kimi, burada motivləşmə, situasiya və situasiyalar arası vəziyyət ustad sənətkarla bağlı mükəmməl təsəvvürlər formalaşdırır.

Aşıq Valehin, eləcə də ustad sənətkarların həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı bilgilərin vaxtında yazıya alınmaması onların haqqında dolğun təsəvvür yaratmağın çətinliyini yaradır. Qurbani, Abbas Tufarqanlı, Sarı Aşıq, Xəstə Qasım, Lələ, Aşıq Alı, Aşıq Hüseyn Şəmki və s. kimi sənətkarların yaradıcılığı yaddaşlarda, ifaçı aşıqların repertuarında nəsil-nəsil yaşamışdır. Onlarla bağlı təfərrüatların aydınlaşması üçün ən əsaslı mənbə haqqında yaranan dastanlar və şeirlərində olan məlumatlardır. “Valeh və Zərnigar” dastanı da Aşıq Valehin həyat və yaradıcılığını əhatələmək baxımından əsaslı qaynaqdır.

Dastan strukturu və janr səciyyəsi

Dastan strukturu janr informasiyasında “ustadlar xəbər verirlər” formul özünəməxsusluğunda nitq janrları ilə reallaşır. Ümumi axarda inisial, medial janr səviyyəsini ehtiva edərsə, onun paradigmatik mənzərəsi, həm də arxetipləri hərəkətə gətirmək gücü ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Burada situasiyalar arası vəziyyət tipik xarakterli sıralanma ilə janr səviyyəsində ənənəyə bağlanır.

- a) Valehin dünyaya göz açdığı coğrafi məkan haqqında məlumat verilir;
- b) Abdal-Gülablı Valehin cavanlıq dövründə baş verən tipik bir mənzərəni diqqət önünə gətirir;
- c) nəsil şəcərəsi ilə bağlı informasiyanı çatdırır (Şair Məhəmmədin nəvəsidir);
- ç) sənət bacarığını, qabiliyyət və istedadını əks etdirir (“özü də haqq aşığı idi”);
- d) ustad//şagird ənənəsi timsalında təsəvvür formalaşdırır, ustaddan kamil dərs almanı bir nümunə örnəyi olaraq sərgiləyir;
- e) sənətkar kimi yetişə bilməməyin hansı nəticələrə gətirib çıxara biləcəyini bir örnək olaraq daşıyır;
- f) qarı obrazının folklor yaddaşındakı simvolikasını faktlaşdırır və s.

Dastan strukturu elə möhtəşəm, həm də təfərrüatlı bir imkanlıqla müəyyənləşir ki, onun əhatələdiyi məzmun bütünlükdə mühit səviyyəsində olanları da öz bətnində qorumaq gücündə görünür. Məlum olduğu kimi, “Valeh və Zərnigar” ustadın həyatının birinci dövrünü əks etdirir. Bu yüksək səviyyəli epik-lirik sənət nümunəsi uzun müddət xalq arasında dildə-ağızda yaşamış, el-obanın toy məclislərində, bayram günlərində, ağır yığnaqlarında sevilə-sevilə söylənmişdir. Onu ilk dəfə folklorşünas H.Əlizadə 1927-ci ildə Tovuz rayonunda yaşayan Şair Vəlidən yazıya almışdır” [1, s. 79]. Sonrakı dövrlərdə dastan dəfələrlə ustad sənətkarların repertuarından yazıya alınıb geniş ictimaiyyətə çatdırılmışdır. Bütün variantlarda Aşıq Valehin şagirdi Aşıq Səmənd, ustadı Aşıq Səməd, Məsum Əfəndi, Zərnigar xanım, eləcə də digər aşıqlarla bağlı verilən informasiyalar XVIII əsr səviyyəsində sənətin polifonik mənzərəsində gedən proseslərin məzmununu diqqət önünə gətirir. Qarabağ aşıq mühiti,

Dərbənd aşıq mühiti, eləcə də Şirvan aşıq mühiti timsalında tipoloji təhlillərə şərait yaradır. Xəstə Qasımın Dərbəndə səfəri və Ləzgi Əhmədlə qarşılaşması, eləcə də Aşıq Valehin Dərbəndə çağırışı (“əgər aşıqsansa bu meydana gəl”) və Zərnigar xanımla qarşılaşması etnokosmik düşüncə modelində bu regionun bir mədəniyyət, sənət ocağı olmasını qələbləşdirir. “Azərbaycan şifahi söz sənətini dastanlarsız düşünmək qeyri-mümkündür. Həm xalqın mübarizələrlə dolu keçmişini, həm də ayrı-ayrı əsrlərdə bədii təfəkkür tərzini, ictimai quruluşa, ailə, əxlaq və məişət məsələlərinə münasibətini öyrənmək üçün dastanlar geniş xalq kütləsinin canlı tarixidir” [9, s. 298]. “Valeh və Zərnigar” dastanı da təkcə ustad sənətkar timsalında deyil, bütünlükdə mühit və dövr səviyyəsində dolğun təsəvvür yaratmaq imkanları ilə nəzər-diqqəti cəlb edir.

Aşıq Valehin Zərnigar xanımın çağırışı ilə Dərbəndə getməsi və səfərdə qarşılaşdığı adamlar, sənətkarlar, eləcə də coğrafi məkanlar və s. hamısı rəngarəng özünəməxsus üsul və formalarla ifadəsini tapır. Ustadın sənət yükü, həyatının müxtəlif tərəfləri, Zərnigar xanımın otuz doqquz aşığı bağlaması, Aşıq Səməndin onunla qarşılaşma və qələbə istəyi ilə Dərbəndə yola düşməsi və s. bütünlükdə dastan boyu janr axarında özünə yer alır. Burada önəmli məsələlərdən birisi Aşıq Valehin səfər hazırlığında ata-anasından, ustadı Aşıq Səməddən ürüsxət almasıdır. Bu da etnosun milli-mənəvi dəyərlərinə, əxlaq, mənəviyyat, yaşam fəlsəfəsinə bağlıdır. “Valeh əhvalatdan onları xəbərdar edib dedi:

- Dərbənddə Zərnigar adlı bir qız meydana gəlib, bütün aşıqları bağlayıb yola salıb. İndi kağız yazıb məni çağırır. Mən də gedəcəyəm, ya Allah mənə verər, ya ona.

Dedilər:

- Ay aşıq, dəli olma, bu qədər uzaq yolu gedib qayıda bilməzsən, bizi başı kəsik qoyma!

Valeh onların sözünü qəbul eləməyib dedi:

- Yox, üz vurmayın, gedəcəyəm. Mən meydandan qaçsam, namərd olaram. O qızlığıyla mənə kağız yazıb, məni deyişməyə çağırır, bəs mən kişiliyimnən getməyim? Lap Dəmirqapı Dərbənd olmaya, qülleyi-qaf ola, genə gedəcəyəm”[7, s. 361]. Dastan informasiyası təkcə ustad sənətkarla bağlı gerçəkliyi özündə daşımaq funksiyası ilə müəyyənləşmir, burada həm də mühitin ümumi diaxroniyası timsalında olanların spesifiklik mənzərəsi diqqət önünə gəlir. Məsələn, Aşıq Valehin Dərbəndə çatıncaya qədər Məsum Əfəndi ilə qarşılaşması və səfərin məqsədi ilə bağlı söhbəti, eləcə də Məsum Əfəndinin Zərnigar xanımın bacarıq və istedadı ilə bağlı söyləmələri epik təhkiyənin ümumi axarını müəyyənləşdirir. Aşıq Valehlə Zərnigar xanım arasında olan deyişmə digər istiqamətdə sənət ənənəsinin möhtəşəmliyini, ustad yanında mükəmməl təhsil görmənin tipik bir örnəyini özündə əks etdirmək gücü ilə səciyyələnilir.

Nəticə

Dastanda nəzərə çarpan nitq janrları, kanonik sistemin formalaşdırdığı təsəvvür, paradigmatik səviyyə və invariant timsalında ehtiva etdiyi yaddaş həm də mühit baxımından mükəmməl bir mənzərəni diqqət önünə gətirir. Bütün bunlar “Valeh və Zərniqar” dastanının janr informasiyası və tarixi reallıq timsalında ciddi bir təsəvvür sərgiləyə bilmək imkanlarını aydınlaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Allahmanlı M. (1991). *Aşıq Valehin sənət dünyası*. Bakı: APİ, 118 s.
2. Aşıq ədəbiyyatı antologiyası. (2017). *Məhəbbət dastanları*. 3 cildə, III c., Bakı: Meqa Print, 640 s.
3. Aşıq Ələsgər. (1999). *Əsərləri, dastan-rəvayətlər, xatirələr*. Bakı: Şərq-Qərb, 578 s.
4. Əfəndiyev P. (1992). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*. Bakı: Maarif, 477 s.
5. Həkimov M. (2004). *Aşıq sənətinin poetikası*. Bakı: Səda, 608 s.
6. Qasımlı M., (2018). *Allahmanlı M. Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri*. Bakı: Elm və təhsil, 220 s.
7. *Məhəbbət dastanları* (1979). Bakı: Elm, 502 s.
8. Sarıvəlli O. (1974). *Seçilmiş əsərləri*. 3 cildə, II c., Bakı: Azərneşr, 252 s.
9. Vəliyev V. (1985). *Azərbaycan folkloru*. Bakı: Maarif, 414 s.

ЭПОС «ВАЛЕХ И ЗАРНИГЯР»: ИНФОРМАЦИЯ О ЖАНРЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ РЕАЛИИ

Алмара Набиева

Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

Эпос «Валех и Зарнигар» - один из шедевров ашугского искусства, созданный в многообразной литературной среде Карабаха. Он также является наиболее совершенным источником с точки зрения отражения жизни и творчества Ашуга Гюлаблы Валеха, одного из мастеров-ашугов XVIII века. Данный эпос посвоему структурному уровню и совершенству содержания занимает серьезное место всерии любовных дастанов. События и истории, отраженные на примере мастера-художника, также дают представление о содержании карабахской литературной среды. То есть упоминаемая информация и сведения о выдающихся деятелях ашугской среды Карабаха, это – Ашуг Самед, поэт Мухаммед, Ашуг Гюллю, Ашуг Джуна, и другие – формируют полную картину литературной среды во всех ее аспектах. Предоставленная информация о художниках пера и музыкального искусства Масуме Эфенди, Зарнигарханум – также опирается на данные других литературных образований. В итоге создаются условия для типологических подходов к ашугской среде Ширвана и Дербента XVIII века. Эпос «Валех и Зарнигар» также характеризуется широким спектром возможностей на жанровом уровне, что делает необходимым систематический анализ в виде инициальных и медиальных формул.

Ключевые слова: «Валех и Зарнигар», эпос, ашугская среда Карабаха, XVIII век, Абдал-Гулаблы Ашуг Валех.

EPOS "VALEKH AND ZARNIGYAR": INFORMATION ABOUT GENRE AND HISTORICAL REALITIES

Almara Nabieva

Baku State University, Baku, Azerbaijan

The epos "Valekh and Zarnigar" is one of the masterpieces of ashug art, created in the diverse literary environment of Karabakh. It is also the most perfect source in terms of reflecting the life and work of Ashug Gyulabla Valekh, one of the ashug masters of the 18th century. This epic, due to its structural level and perfection of content, takes a serious place in the series of love dastans. The events and stories reflected by the example of the master poet also give an idea of the content of the Karabakh literary environment. That is, the information mentioned and information about the outstanding figures of the ashug environment of Karabakh, these are Ashug Samed, the poet Mohammed, Ashug Gulu, Ashug Juna, and others, form a complete picture of the literary environment in all its aspects. The information provided about the artists of pen and musical art Masume Efendi, Zarnigarkhanum is also based on the data of other literary formations. As a result, conditions are created for typological approaches to the ashug environment of Shirvan and Derbent in the 18th century. The epic "Valekh and Zarnigar" is also characterized by a wide range of possibilities at the genre level, which makes it necessary to systematically analyze in the form of initial and medial formulas.

Key words: "Valekh and Zarnigar", epos, ashug environment of Karabakh, XVIII century, Abdal-Gulably Ashug Valeh.

Daxil oldu: 02.06.2022;

Çapa qəbul edildi: 14.11.2022;

Çap edildi: 30.12.2022